

О.Р. П'ятковська

Національний університет "Львівська політехніка",
Міжнародний інститут освіти, культури та в'язків з діаспорою

ТРУДОВА РЕЕМІГРАЦІЯ: ОСОБЛИВОСТІ, ФАКТОРИ ТА РОЛЬ У РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

© П'ятковська О.Р., 2012

На основі здійсненого пілотного соціологічного дослідження проаналізовано особливості української трудової рееміграції, можливості використання її потенціалу для розвитку малого та середнього бізнесу в Україні та запропоновано шляхи удосконалення міграційної політики України у сфері зворотної міграції.

Ключові слова: рееміграція, трудова міграція, людський капітал, малий бізнес.

LABOR RETURN MIGRATION: PECULIARITIES, FACTORS AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS IN UKRAINE

© Pjatkovska O.R., 2012

The author of the article analyses the peculiarities of Ukrainian labor return migration and possibilities to use its financial potential for the development of small business in Ukraine and proposes ways of improvement of Ukrainian migration policy in the sphere of return migration on the basis of the conducted pilot study.

Key words: return migration, labor migration, human capital, small business.

Постановка проблеми

Зворотна трудова міграція (рееміграція) – важлива складова міжнародних міграційних процесів. Сьогодні в Україні ми спостерігаємо тенденції до компенсації еміграційних відпливів економічно активного населення імміграцією осіб переважно азійського походження, що чинить істотний негативний вплив на якісний склад населення України. Прибуття значної кількості іммігрантів в майбутньому може призвести до порушення ментальної цілісності населення України та внутрішньої рівноваги суспільства, труднощів взаємоадаптації корінного населення та іммігрантів. Разом з тим, як зазначено в Стратегії демографічного розвитку в період до 2015 р., чисельність населення в Україні зменшиться до критичного рівня і, як наслідок, посилиться деформація статево-вікової структури населення [1]. Тобто необхідно розробити державні важелі сприяння зворотній міграції українців як одному з факторів сприяння демографічному розвитку України.

Українські трудові мігранти в країнах перебування сформували потужний людський капітал, який охоплює:

- володіння досвідом ведення малого та середнього бізнесу та інформацією щодо перспективних видів економічної діяльності;
- володіння стартовим фінансовим капіталом;
- знання іноземних мов;
- набуті досконалі особисті риси, зокрема, цілеспрямованість наполегливість, здатність до самоорганізації.

Отже, повернення цього капіталу в Україну може сприяти соціально-економічному розвитку нашої держави насамперед шляхом розширення малого та середнього бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У зарубіжній науково-емпіричній літературі існують дослідження трудової реєміграції, зокрема розробили теоретичну модель позитивних наслідків зворотної міграції К. Дагменн спільно з І. Фальдоном та Уейсом [2], висновки якої емпірично підтвердили С. Рейнхольд, К. Том [3, 5], А. Барретт та Ф. О'Коннел [4]. Натомість в Україні питання повернення трудових мігрантів, попри актуальність, досі лише частково вивчали соціологи з метою виявлення типів поведінки мігрантів, видів адаптації за кордоном та ресоціалізації в Україні [5, с. 301]. Однак дослідження реємігрантів як трудового ресурсу практично не здійснювалося. Лише протягом 2009–2010 рр. Міжнародний благодійний фонд “Open Ukraine” намагався провести інтернет-опитування осіб, які бажають повернутися і розпочати власний бізнес в Україні. Анкета була розміщена на офіційному інтернет-сайті Фонду протягом двох років. Однак, як повідомили нас представники цієї організації, у зв'язку з тим, що мігранти пасивно поставилися до цього опитування, дослідження так і не відбулося.

Постановка цілей

У зв'язку із вищенаведеними факторами існує потреба в дослідженні особливостей повернення українського людського капіталу в Україну для сприяння не лише демографічному, але й соціально-економічному розвитку держави. Таке дослідження необхідне, насамперед, для виявлення реальних потреб трудових реємігрантів та факторів, що можуть вплинути на процес їх повернення, і в результаті дасть можливість розробити механізми сприяння поверненню українських трудових мігрантів, їх успішній реїнтеграції та ефективному використанню їхнього капіталу, зокрема у сфері розвитку малого та середнього бізнесу в Україні.

Виклад основного матеріалу

Протягом 2011 р. Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету “Львівська політехніка” провів пілотне соціологічне дослідження серед трудових мігрантів, спрямоване на вивчення особливостей повернення трудових мігрантів на Батьківщину та з'ясування чинників та факторів, що можуть вплинути на цей процес, а також виявлення можливості використання їх потенціалу для розвитку малого та середнього бізнесу в Україні. У розробленій анкеті сформульовано 18 запитань закритого та відкритого типу. Оскільки опитування пілотне, то генеральна сукупність вибірки не була сформована. Відповідно, наші дані не відображають реального розподілу мігрантів відносно віку, статі, кваліфікаційного рівня, правового статусу в країні перебування. Нашими основними завданнями було з'ясувати наявність бажання українських трудових мігрантів повернутися в Україну, виявити фактори, які можуть сприяти чи запобігати активізації цього процесу, та бажання інвестувати зароблені за кордоном кошти у розвиток малого та середнього бізнесу в Україні.

Специфіка вибраного методу дослідження пояснює той факт, що освітній рівень респондентів достатньо високий: 66 % мають вищу освіту, 19 % – другу вищу або науковий ступінь, і лише 11 % – середню спеціальну (4 % не дали відповіді на це запитання).

У анкетуванні взяли участь мігранти з РФ, Канади, Португалії, США, Німеччини, Польщі, Швеції, Словаччини, Казахстану, Чехії, Іспанії. Статевий розподіл респондентів-мігрантів майже пропорційний: 47 % – чоловічої статі та 53 % – жіночої.

Стосовно вікової категорії респондентів, то переважно вона розподілена більш-менш рівномірно, однак переважають особи віком після 50 років (33 %) та особи віком 30–40 років (28 %) (рис. 1).

Термін перебування мігранта за кордоном визначально впливає на бажання повернутися. Триваліший термін перебування свідчить про адаптацію та інтеграцію мігранта в соціум країни перебування, відтак зниження бажання повертатися.

Істотна частка мігрантів-респондентів перебуває за кордоном більше за 10 років (рис. 2). Такий віковий розподіл та розподіл відносно терміну міграції відповідає тенденціям української трудової міграції, оскільки особи вікової категорії після 50 років – мігранти, які виїжджали з України в кінці 90-х рр. і перебувають за кордоном понад 10 років. До вікової категорії 30–40 років входять частково діти цих мігрантів, які потрапили за кордон завдяки програмам возз'єднання родини, а частково молоді особи, термін перебування яких за кордоном становить 1–5 та 5–10 років.

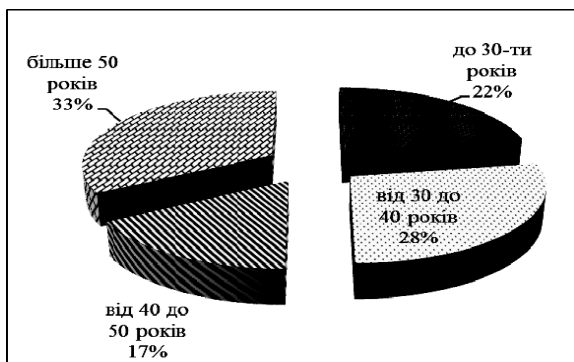

Рис. 1. Віковий розподіл респондентів

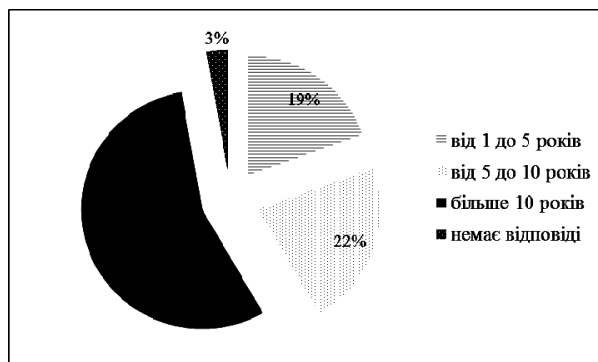

Рис. 2. Розподіл респондентів відносно терміну перебування за кордоном, % до усіх респондентів

Окрім віку мігранта та терміну його перебування за кордоном, одними з основних чинників повернення є нерегульований правовий статус та наявність родини в Україні. Тому в цьому дослідженні було важливо з'ясувати правовий статус наших респондентів та місце проживання членів їх родин. Лише 3,8 % респондентів цього дослідження зазначили, що перебувають за кордоном нелегально, ще 19,4 % не дали відповіді на це запитання, що може свідчити про небажання поширити інформацію про їхній нелегальний статус. 30,5 % уже мають громадянство країни перебування, решта (41,6 %) – право на тимчасове чи постійне проживання.

За результатами нашого опитування, майже половина мігрантів проживають за кордоном зі своїми родинами (44,4 %), і 33,3 % без них (рис. 3). У решти респондентів частина членів родини проживають з ними за кордоном, інші – в Україні.

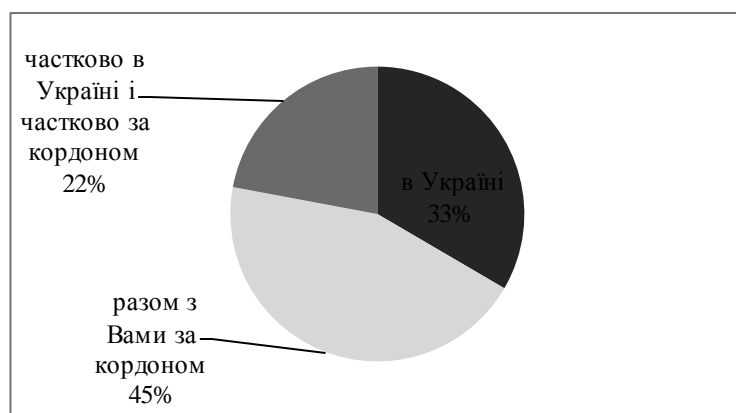

Рис. 3. Проживання членів родини трудових мігрантів, % до чисельності респондентів

Такий розподіл наших респондентів щодо терміну перебування за кордоном, правового статусу та наявності родичів частково пояснює розподіл відповідей на питання, що стосується наявності бажання повернутися в Україну. Так, на запитання: “Чи бажаєте Ви повернутися в Україну для постійного проживання?” відповіді розподілилися так: “так” – 36 %, “ні” – 44,5 %, “за певних умов” – 19,5 %. Як бачимо, майже половина респондентів не має бажання повертатися в Україну, оскільки вони перебувають за кордоном більше ніж 10 років, проживають спільно з членами своєї родини та мають врегульований статус. Майже 20 % респондентів погодяться повернутися, якщо в Україні буде політична стабільність та демократія, знизиться корупція, покращиться ситуація на ринку праці, зокрема зросте кількість робочих місць.

Серед тих респондентів, які бажають повернутися в Україну, основну частку становлять мігранти, які перебувають в Німеччині, Росії, Казахстані, США, Португалії. Стосовно вікової категорії осіб, які бажають повернутися, то вона дуже широка і коливається від 28 до 60 років. Однак респонденти з тих самих країн також категорично не бажають повертатися. Тобто ми не можемо стверджувати, що існує географічний чи віковий чинник, який впливає на бажання повернутися в Україну.

Основна частка мігрантів, які мають бажання повернутися в Україну, планують повернення з метою постійного проживання, і лише 20 % ще не визначилися.

Серед основних мотивів повернення мігранти називають ностальгію за Батьківщиною (50 %) та ностальгію за родиною (35 %) (рис. 4). Простежуються також і економічні мотиви рееміграції, наприклад, 20 % вважають, що можуть себе професійно реалізувати і забезпечити відповідний дохід в Україні (рис. 4). Вкрай негативно, що лише 5 % вважають, що їх досвід є корисним для України.

Рис. 4. Основні мотиви повернення трудових мігрантів

Щодо часу повернення, то найбільша кількість опитаних ще не визначилися з відповіддю на це питання (32 %). Не більше, ніж через рік, мають намір повернутися майже 40 % респондентів, і ще 16 % вважають, що повернуться через декілька років. 5 % не дали відповіді на це запитання. Решта респондентів вважають, що повернуться, коли в Україні знизиться політичний тиск та з’явиться достатня кількість робочих місць (рис. 5).

Однак з відповідей на запитання: “Чи може щось змусити Вас змінити рішення і залишитися за кордоном?” бачимо, що ймовірність реального повернення мігрантів невисока. Так, лише 7 % категорично переконані в тому, що вони однозначно повернуться і ніщо не вплине на їх рішення.

Решта 93 % вважають, що вони можуть не повернутися в Україну, якщо: у них виникнуть матеріальні проблеми (43 %), погіршиться економічна ситуація в Україні (22 %), зміняться сімейні обставини (21 %), зростатиме корупція в Україні (7 %), будуть проблеми з працевлаштуванням в Україні (7 %). З цих відповідей частково простежуються деякі основні фактори, які можуть запобігати поверненню трудових мігрантів.

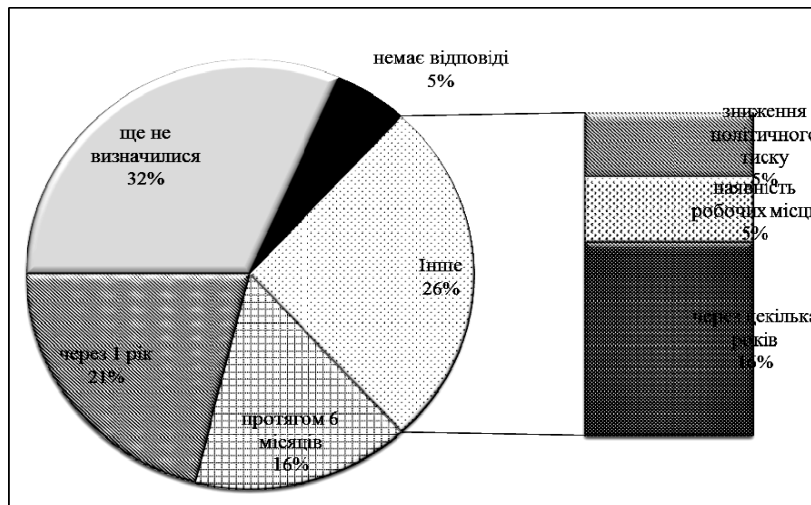

Рис. 5. Розподіл відповідей на запитання: “Коли Ви плануєте повертатися?”, % до чисельності потенційних реемігрантів

Крім того, респондентам запропоновано самостійно зазначити фактори, що можуть сприяти їх поверненню в Україну. Найважливішим чинником повернення трудових мігрантів виявилися політична стабільність, наявність демократії та зниження корупції (55,6 %). Сприятимуть поверненню трудових мігрантів також покращення економічної ситуації в державі, економічна стабільність та відповідне соціальне забезпечення (44,4 %). Крім того, важливу роль також відіграють відповідні умови на ринку праці – наявність робочих місць та відповідний рівень заробітної плати, про що зазначають 33,3 % респондентів.

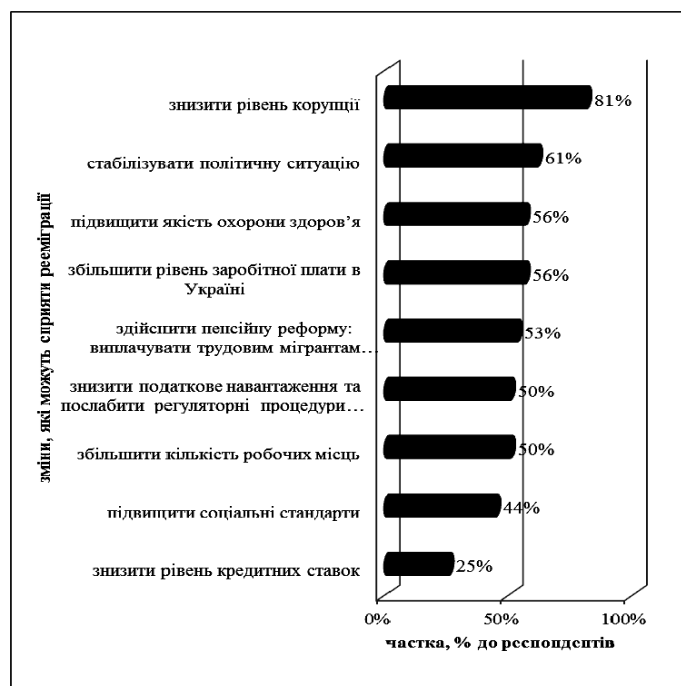

Рис. 6. Розподіл відповідей відносно змін, які необхідно провести в Україні, щоб сприяти поверненню трудових мігрантів, % до чисельності опитаних респондентів

Ми також запропонували варіанти змін, які, на думку респондентів, могли б сприяти поверненню трудових мігрантів. Як бачимо з рис. 6, зниження рівня корупції та стабілізація політичної ситуації в Україні знову визначені домінуючими факторами сприяння поверненню трудових мігрантів: 81 % та 61 % відповідно. Про підвищення якості охорони здоров'я та підвищення рівня заробітної плати зазначають пропорційно по 56 %. Ще 53 % наполягають на проведенні пенсійної реформи, тобто на необхідності запровадження системи пенсійних виплат трудовим реемігрантам в такому розмірі, в якому вони б їх отримували за кордоном.

Окрім того, потенційних реемігрантів турбує податкове навантаження та регуляторні процедури для здійснення підприємницької діяльності, на що вказують 50 % респондентів. Найменше їх хвилюють відсоткові ставки за кредитами (25 %). Це свідчить про те, що лівова частка реемігрантів, які мають бажання зайнятися підприємницькою діяльністю в Україні, уже володіють достатнім стартовим капіталом.

В цьому контексті актуальним стало запитання: “Чи маєте Ви бажання розпочати власний бізнес в Україні?”, на що 40 % респондентів відповіли “ні”, 23 % – “так” і 37 % – “важко відповісти”. Тим респондентам, які не планують (чи не бажають) займатися підприємницькою діяльністю в Україні або які ще не визначилися з відповіддю на це запитання, запропоновано окреслити умови, за яких вони б погодилися вкладати свій капітал у розвиток української економіки. Значна частка цих респондентів (41 %) не дали відповіді на це запитання. Водночас 30 % зазначили, що вклатимуть свої кошти у розвиток української економіки за умови зменшення корупції в державних органах влади та за відсутності хабарництва, 15 % – за умов політичної та економічної стабільності в державі, 11 % вимагають фіскальних пільг для мігрантів та ще 11 % – наявності відповідної й дієвої законодавчої бази, що забезпечує преференції для розвитку малого та середнього бізнесу.

Отже, домінуючими факторами, які перешкоджають розвитку інвестиційних вливань капіталу мігрантів в українську економіку, виявилися корупція, хабарництво та нестабільна політико-економічна ситуація в державі.

Незважаючи на те, що майже 40 % респондентів мають бажання повернутися в Україну, однак 65 % бачать перспективу гідного життя для своєї родини за кордоном (в країні перебування), в Україні – лише 23 %. 6 % вважають, що гідно жити можна як за кордоном, так і в Україні. 5 % респондентів не дали відповіді на це запитання.

Важливо зауважити, що, залишившись за кордоном, мігранти зберігатимуть свою національну ідентичність, підтримуватимуть Україну матеріально і духовно, про що зазначають 80 % опитаних. Однак 6 % зазначають, що не будуть зберігати свою національну ідентичність, 11 % не визначилися з відповіддю та ще 3 % не дали відповіді на це запитання. Варто зауважити, що вікова категорія осіб, які очевидно, не будуть підтримувати відносини з державою походження, становить 2–35 років. Отже, за умов відсутності розробленої програми збереження національної ідентичності українців за кордоном держава може втратити 20 % українських трудових мігрантів репродуктивного віку.

Висновки

Підсумовуючи результати нашого дослідження, можемо зазначити, що проблема сприяння поверненню трудових мігрантів полягає не лише в розробленні урядової Програми та створенні відповідних інституційно-правових механізмів, але, насамперед, у пошуку комплексного підходу, який має передбачати:

- ✓ боротьбу з корупцією та хабарництвом;
- ✓ розвиток демократії;
- ✓ підвищення якості охорони здоров'я;
- ✓ створення робочих місць та забезпечення належного рівня заробітної плати;
- ✓ забезпечення відповідного рівня соціального забезпечення, насамперед, пенсійних виплат.

У ході нашого дослідження з'ясувалося, що домінуючими факторами, які перешкоджають розвитку інвестиційних вливань капіталу мігрантів в українську економіку, є корупція та хабарництво в державних органах влади на усіх рівнях, а також нестабільна політико-економічна ситуація в державі.

Лише 5 % мігрантів вважають, що їх досвід потрібен державі й лише 23 % виявили бажання інвестувати кошти в розвиток бізнесу в Україні. Отже, наше дослідження не підтвердило поширених у літературі пропозицій щодо необхідності зниження відсоткових ставок та створення пільгових умов для кредитування трудових реемігрантів для сприяння їх інвестиційної діяльності.

Перспективи подальших досліджень

На наш погляд, для здійснення комплексного аналізу української трудової рееміграції слід провести схоже дослідження серед трудових мігрантів, які щойно повернулися в Україну, з метою виявлення частки самозайнятих, безробітних, напрямів використання зароблених за кордоном коштів тощо.

1. Про затвердження Стратегії демографічного розвитку в період до 2015 року: Постанова КМУ від 24 червня 2006 р. № 879. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=879-2006-%EF>
2. Dustmann Ch. Return Migration, Human Capital Accumulation and the Brain Drain. Ch. Dustmann, I. Fadlon, Y. Weiss. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iza.org/conference_files/worldb2010/dustmann_c93.pdf
3. Reinhold S. Temporary Migration, Skill Upgrading, and Legal Status: Evidence from Mexican Migrants. / S. Reinhold, K. Thom. // MEA DP. – 2009. – № 182.
4. Barrett A. Is There a Wage Premium for Returning Irish Migrants? / A. Barrett, Ph. O'Connell. // IZA. DP № 135. – 2000.
5. Іванкова-Стецюк О.Б. Виклики реінтеграції українського трудового мігранта та перспективи їх подолання за підтримки церкви / О.Б. Іванкова-Стецюк. // Вісник Одеського національного університету. Серія: соціологія і політичні науки. – Одеса, 2009. – Т. 14. – Вип. 13. – С. 301–311.